



GÖTEBORGS UNIVERSITET
SAMHÄLLSKUNSKAP

Vad är meningen?

En studie om hur sponsrade läromedel erbjuder
och påbjuder mening.

Examensarbete i Samhällskunskap
HT 2014
Adam Albinson
Handledare: Fredrika Lagergren Wahlin
Antal ord: 11 966

Titel: Vad är meningen? En studie om hur sponsrade läromedel erbjuder och påbjuder mening.

Författare: Adam Albinson

Kurs: Examensarbete i samhällskunskap

Omfattning: 15 högskolepoäng

Termin: HT 2014

Handledare: Fredrika Lagergren Wahlin

ABSTRACT

Bakgrund:

Genom en översikt av forskning i Sverige som behandlar sponsrade läromedel kan man konstatera att detta är relativt outforskat. Den forskning som existerar behandlar till mestadels producenters, av sponsrade läromedel, partiska beskrivning av fakta för att tjäna deras egna syfte.

Syfte: Syftet med denna studie är att genom teorin om erbjuden och påbjuden mening samt semiotiken granska *hur* och *vad* två sponsrade läromedel för gymnasiet förmedlar information. Utifrån detta syfte kommer frågeställningen att vara: Hur är läromedlen utformade? Hur förhåller sig läromedlen till Konsumentverkets policyprogram gällande sponsring i skolan? Hur förhåller sig läromedlen till de, enligt läroplanen, förmedlade kraven? I vilken utsträckning är läromedlen konstruerade utefter erbjuden och påbjuden mening?

Metod: I studien granskas tryckta läromedel, ett ifrån Svenskt Näringsliv och ett ifrån Arena Skolinformation. Studien vilar på en idéanalytisk metod för att belysa vad för idéer producenterna förmedlar genom läromedlen samt hur dessa förankras i läroplanen och policyprogram gällande sponsring.

Resultat: Resultatet av denna studie belyser en bristfällighet i läromedlens förankring i såväl policyprogram som läroplanen. Resultatet pekar även på samma brister som tidigare forskning, att materialen hellre förmedlar en version av verkligheten som tjänar deras egna syfte än en opartisk beskrivning av den. Dock visar denna studies granskning och resultat på värdet av att applicera teorier om erbjuden och påbjuden mening i samband med semiotiken för att belysa huruvida läromedel erbjuder eller påbjuder mening till eleverna.

Sökord: Erbjuden, Påbjuden, Idéanalys, Sponsring, Läromedel.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Bakgrund	2
1.2 Definition av läromedel	3
1.3 Definition av sponsring	3
1.4 Varför bör man studera läromedel?	4
1.5 Varför Samhällskunskap?	5
2. Problemformulering och syfte	6
3. Tidigare forskning om läromedel	6
4. Teori	9
4.1 Erbjuden Mening	10
4.2 Påbjuden Mening	11
4.3 Semiotik	12
5. Metod	12
5.1 Idéanalys	12
5.2 Analysapparat	14
5.2.1 Uttrycksform	14
5.2.2 Uppgifterna	14
5.3 Metoddiskussion	14
6. Urval	16
6.1 Val av läromedel	16
6.2 Organisationerna	17
6.3 Läromedlen	17
6.4 Läroplanen	18
7. Analys	20
7.1 Svenskt Näringsliv	20
7.1.2 Uppslaget: Frihandel	20
7.1.3 Diskussion	24
7.2 Arena Skolinformation	25
7.2.1 Arbetsmiljö - Så funkar det	26
7.2.2 Diskussion	31
8. Slutsatser	32
9. Betydelse för lärarprofessionen	34

10. Litteraturlörteckning	36
10.1 Litteratur	36
10.2 Digitala källor	37

1. Inledning

“Det har till och med hävdats att läroböcker är den enda litteratur som vissa människor läser.”¹

Oavsett om detta påstående är sant eller falskt belyser det aspekter angående värdet av läromedel som intresseväckande, problematiserande och utmanande. Det väcker även frågor gällande läromedlens förmåga att förmedla information på ett sakligt och allsidigt sätt. I studien *Att spegla världen* konstateras det att läroboken innehar en central position inom undervisningen och bidrar till att forma elevers och pedagogers uppfattning om vilket innehåll och vilken typ av kunskap som är viktig.² För varje årskull representerar läromedel ett centralt innehåll av information, där oavsett relation till och formen av läromedlet finns det närvarande som ett övergripande rättesnöre och får därmed stort inflytande över undervisningen. Det är därmed av stor vikt att studera vad läromedel innehåller och hur dessa presenterar information, för såväl blivande pedagoger som för eleverna.

Möjligheten att producera läromedel har förändrats och kanske mest så under de sista 10 åren av 1900-talet. I och med att Skolöverstyrelsen och Statens Institut för läromedelsinformation lades ner år 1991 försvann all statlig förhandsgranskning och kvalitetssäkring av läromedel. Detta öppnade upp en ny arena där vem som helst kunde producera och distribuera läromedel utan någon förhandsgranskning och kvalitetssäkring.

En av debatterna som vuxit fram gällande denna arena har varit diskussionen om sponsrade läromedel, som utan kostnad eller till kraftigt reducerade priser distribueras ut till beställande pedagoger med färdiga lektionsmaterial, PowerPoints och lärarhandledningar. I takt med en stramare ekonomi kan man självklart misstänka att användningen av och intresset för sponsrade läromedel ökar. Denna fråga om lärarnas ökade intresse för sponsrade läromedel har även fått utrymme i dagspressen. I Svenska Dagbladet presenterades en undersökning, gjord av Lärarnas Riksförbund, angående hur många pedagoger som använder IT-baserade läromedel som det huvudsakliga materialet i sina lektioner. Bland gymnasielärarna uppgavs det att 46 % använde denna typ av läromedel under majoriteten av sina lektioner. Artikeln förklarar denna siffra med skolornas minskade budget för inköp av läromedel. En tanke som även presenterades som ett

¹ Tom Wikman, *På spaning efter den goda läroboken. Om pedagogiska texters lärande potential*, Åbo, 2004, s 13.

² Niklas Ammert, *Om läroböcker och studiet av dem*, 2011, s 26 i Niklas Ammert (red.) *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund, 2011.

resultat av en studie om svenska gymnasieskolor i mitten av 90-talet där studien betonade att skolornas ekonomi var en viktig faktor i valet av läromedel.³

Tidigare har läromedel köpts in av skolorna, tillsammans med pedagogerna, nu är det dock upp till pedagogerna själva att finna material. Enligt artikeln i Svenska Dagbladet får pedagoger numera leta efter material på egen tid. Oavsett läromedel är det idag således varje enskild pedagogs ansvar att finna material. Dock redovisas en rapport, publicerad i tidningen Skolvärlden, som konstaterar att åtta av tio pedagoger ej hinner kvalitetsgranska sina läromedlen. En fråga Bo Jansson, ordförande för Lärarnas Riksförbund, uttalar sig om i artikeln och uttrycker en önskan om att Skolverket inrättar ett råd som kan kvalitetsgranska läromedel åt skolorna.⁴

1.1 Bakgrund

Mellan åren 1938-1974 granskade staten i förväg alla läroböcker oavsett ämne. Denna granskning syftade till överensstämmelse mellan läromedel och läroplan och skulle garantera saklighet och objektivitet. År 1974 begränsades denna kontroll till att enbart behandla läroböcker inom de samhällsorienterade ämnena. År 1983 avvecklades även detta dock kvarstod möjligheten att avge omdömen av läroböcker. Sedan Skolöverstyrelsen och Statens Institut för läromedelsinformation lades ner år 1991 försvann även detta. Kvalitetssäkringen och kontrollen har flyttats över på pedagogerna där lärarutbildningen förväntas utbilda framtida pedagoger så att de kan göra adekvata kvalitetsbedömningar av läromedel samt göra dem medvetna om att ingen annan granskning av kvaliteten görs.⁵ Denna tanke om att göra lärarna kapabla till adekvata kvalitetsbedömningar tog sig även uttryck i utredningen om den nya lärarutbildning, där det betonades att läromedelskunskap var en viktig del av förberedelsen för det kommande yrkeslivet.⁶

År 2000 gav Nordiska ministerrådet ut rapporten *Sponsring i skolan*. I rapporten presenterades resultaten ifrån en enkätundersökning gällande samtliga av de nordiska ländernas användning av sponsrade läromedel i grundskolan. I den svenska undersökningen framkom det att tryckta

³ Skolverket, *Hur väljs och kvalitetssäkras läromedel?*

<http://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning/didaktik/tema-laromedel/hur-valjs-och-kvalitetssakras-laromedel-1.181769>, 2012. (Hämtad 2014-11-10)

⁴ Maria Sundén Jelmini, Svenska Dagbladet, *Ont om digitala läromedel i skolan*,

http://www.svd.se/nyheter/inrikes/ont-om-digitala-laromedel-i-skolan_4115905.svd, 2014. (Hämtad 2014-11-20.)

⁵ Skolverket, 2012. (Hämtad 2014-11-10)

⁶ Ammert, 2011, s 17 f se även SOU 2008:109, s 200.

läromedel var den vanligaste formen av sponsring samt att det var inom samhällskunskap de flesta av de sponsrade läromedlen erbjöds. År 2001 genomfördes en undersökning av Skop gällande samma fråga. Resultatet visade att 40% av de 500 tillfrågade pedagogerna använt läromedel av detta slag i sin undervisning. Denna undersökning genomfördes på nytt åtta år senare, då hade denna siffra stigit till 60%.⁷ Trots att dessa undersökningar fokuserat på grundskolan ger de en bra bild av spridningen av sponsrade läromedel.

1.2 Definition av läromedel

Benämningen *lärobok* ändrades officiellt i Sverige år 1975 till *läromedel*, en benämningen som definierades som "*sådan materiel som förmedlar innehållet i läroplanen*".⁸ En tolkning av denna definition kan vara att staten ville bredda synen på vad som används i undervisningen. Dock genom denna definition var det ej längre nödvändigt att grunden för undervisningen baserades på läroboken utan kunde bestå av en rad olika material. Numera kan läromedel därmed innefatta såväl läroböcker som artefakter, facklitteratur, rörlig bild, skönlitteratur, datorprogram, m.m.⁹ Läroböcker är alltså bara en del av ett vidare begrepp. Detta begrepp kan dock vara problematiskt att studera just på grund av sin vida begreppsdefinition. Då läromedel kan utgöras av nästintill vad som helst krävs det en tydlig avgränsning till vad begreppet innebär för att undvika missförstånd. I denna studie kommer analysobjekten att bestå av två tryckta läromedel tillhandahållet av två olika intresseorganisationer.

1.3 Definition av sponsring

Då det ej finns någon lag som reglerar användningen av sponsrade läromedel i den svenska skolan,¹⁰ samt då frågan om sponsring kan vara en komplicerad fråga av etiska, pedagogiska och politiska aspekter utarbetade Konsumentverket år 2004, i samråd med Skolverket och Svenska Kommunförbundet, en vägledning för utarbetande av lokal policy för sponsring inom förskole-, skol- och fritidsverksamhet.¹¹

⁷ Lärarnas Tidning, *Allt fler använder sponsrade böcker*, nr 6, 2009 i Anna Johnsson Harrie & Hans Albin Larsson (red.), *Samhällsdidaktik - sju aspekter på samhällsundervisning i skola och lärarutbildningen*, Linköping, 2012, s 83 f.

⁸ Ammert, 2011, s 17.

⁹ Ibid, s 17 f se även SOU 1992:94, s 170.

¹⁰ Johnsson Harrie & Larsson, 2012, s 100.

¹¹ Niklas Eklöf, Olle Wendt & Ulrika Lindén, Konsumentverket, *Sponsring i skolan. Vägledning för utarbetande av lokal policy för sponsring*,

Man kan med relativt stor säkerhet påstå att alla någon gång kommit i kontakt med sponsring i olika former. Ett exempel är näringslivets finansiering av stiftelser för sociala insatser i skolan t.ex. Friends och Mentor. Dock inom gymnasieskolan är tryckta läromedel ett av de vanligaste sponsringsobjekten. Skolorna erbjuds litteratur eller andra former av undervisningsmaterial av företag, organisationer och myndigheter, där skolans motprestation är att presentera sponsorerna för eleverna.¹² Genom denna marknadsföringen bidrar dessa aktörer till att forma elevernas världsbild och deras värderingar, vilket gör det viktigt för pedagogen att bedöma sponsringens utbildningsvärde i relation till dess påverkans effekt. Enligt Konsumentverkets vägledning uppmanas skolorna att bedöma dessa material utefter tre huvudpunkter:

- 1, Materialet får ej strida mot läro- och kursplaner
- 2, fakta ska vara aktuell och opartisk, där det tydligt ska framgå vem avsändaren är
- 3, undervisningen får ej vara beroende av sponsrat material, utan ska enbart fungera som ett komplement.¹³

1.4 Varför bör man studera läromedel?

För att ett läromedel ska vara framgångsrikt och fungera som det är tänkt förutsätter det att detta är skraddarsytt till eleverna. Det måste se till elevernas behov och förutsättningar: åldersmässigt, språkligt, kognitivt, motivationsmässigt m.m. Detta är ett ansvar som självklart även ligger på pedagogen att anpassa undervisningen då denne känner att eleverna inte förstår, tappar motivation eller ej engageras. Denna interaktiva anpassning sker dagligen vid mötet mellan pedagogen och elever. Dock finns ej denna möjlighet till anpassning i tryckta läromedel, någonting som förutsätter att det ställts högre krav på att läromedlen är anpassade redan från början efter elevernas behov. Anledningen till att här definiera materialen som tryckta läromedel är då förutsättningarna för t.ex. digitala läromedel ser lite annorlunda ut. Här har eleverna ofta möjlighet att få tillgång till ytterligare förklaringar, exempel eller övningar om de så vill.¹⁴ Trots denna teknologiska utveckling, där läroboken kompletterats med en rad olika digitala läromedel,

http://www.konsumentverket.se/Global/Konsumentverket.se/Best%C3%A4lla%20och%20ladda%20ner/V%C3%A4gledningar/Dokument/kov_v%C3%A4gledning_sponsring_skolan_2004.pdf, 2004. (Hämtad 2014-12-02.)

¹² Ibid, s 1.

¹³ Ibid, s 2.

¹⁴ David Whitling & Malin Kågerman Hansén, *Sedan är det väl bara att trycka?* 2011, s 90 i Nklas Ammert, *Att spegla världen*, 2011.

står det tryckta läromedlet kvar som det viktigaste mediet i de flesta utbildningarna. Detta tryckta läromedel hjälper pedagogen med struktur i kursen och eleverna att följa med och repetera. Något man även skulle kunna argumentera för att de digitala läromedlen bidrar med, dock förblir det tryckta läromedlet centralt bland annat för sin enkelhet att bära med sig överallt och att ej kräva särskild utrustning, el eller uppkoppling för att användas.¹⁵ Mot bakgrund av det tryckta läromedlets centrala position är det relevant att studera material som har så stor spridning och så stor inverkan på såväl undervisningen som elevernas kunskapsinhämtning.

1.5 Varför Samhällskunskap?

Ämnet Samhällskunskap är idag ett ämne som alla gymnasieelever ska läsa,¹⁶ ett faktum man kan misstänka ökar intresset hos samhällseliga intressenter för att producera och distribuera läromedel till ämnet. Om det så än är intresseorganisationer, myndigheter eller ideella hjälporganisationer så finns ett intresse att nå ut till skolorna och därmed eleverna med sitt egna budskap och sin tolkning av samhällseliga fenomen. Oavsett om det är för att gagna arbetsgivare, arbetstagare eller göra läsarna medvetna om deras arbete i samhället, så finns de tillgängliga. Då samhällskunskap även är ett ämne som kan beröra i princip alla fenomen och aktörer inom samhället är det inte så förvånande att det är genom ämnet aktörerna vill göra sig hörda.

För denna studie blir det intressant hur aktörerna väljer att porträttera sig själva och deras verksamhet för att nå ut till skolorna och därmed söka vara en del av att forma framtida medborgare. Såväl arbetsgiversidan som arbetstagersidan har bekostat granskningar av förlagsproducerade samhällskunskapsböcker på basis av deras missnöje över att t.ex. företagarna och dess betydelse ej fått tillräkligt utrymme samt att det förekommit direkta felaktigheter i en del läroböcker.¹⁷ Detta missnöje, ifrån producenter av sponsrade läromedel, angående de existerande läroböckerna inom samhällskunskap blir intressant i denna studie då deras egna förhållning till fakta och budskap kommer granskas.

¹⁵ Ibid, s 97.

¹⁶ Johnsson Harrie & Larsson, 2012, s 91.

¹⁷ Ibid, s 90.

2. Problemformulering och syfte

Enligt *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* [GY 11] är det rektorns ansvar att eleverna får tillgång till läromedel av god kvalitet.¹⁸ Trots att rektorn bär huvudansvaret krävs det att pedagogerna har goda verktyg för att kvalitetssäkra läromedlen, då det sedan år 1991 ej längre finns någon statlig läromedelsgranskning. Dock tycks många pedagoger ej hinna kvalitetsgranska läromedel, vilket ger ett ökat utrymme för samhällseliga aktörer att producera läromedel som nödvändigtvis ej hade accepterats om möjligheten och verktygen för kvalitetsgranskningen varit bättre. Pedagogerna behöver således konkreta verktyg i bedömningen av läromedels utbildningsvärde gentemot dess påverkans effekt.

Syftet med denna studie är därmed att genom teorin om erbjuden och påbjuden mening samt semiotiken granska *hur* och *vad* två sponsrade läromedel för gymnasiet, ett ifrån Svenskt Näringsliv och ett ifrån Arena Skolinformation, förmedlar information via tryckta läromedel. Med grund i en idéanalytisk metod syftar studien även till att belysa hur sponsrade läromedel förankras i Konsumentverkets policyprogram gällande sponsring i skolan samt läroplanen. Denna studie kommer därmed studera *vad* materialerna förmedlar för information men likväl *hur* de förmedlar det. Utifrån detta syfte kommer frågeställningen av vara:

- Hur är läromedlen utformade?
- Hur förhåller sig läromedlen till Konsumentverkets policyprogram gällande sponsring i skolan?
- Hur förhåller sig läromedlen till de, enligt läroplanen, förmedlade kraven?
- I vilken utsträckning är läromedlen konstruerade utefter erbjuden och påbjuden mening?

3. Tidigare forskning om läromedel

I rapporten *Institutionellt reglerad kunskap* syftar Staffan Selander, docent i pedagogik samt professor i didaktik vid Stockholms universitet, till att belysa olika aspekter av kunskap inom de naturvetenskapliga ämnena och i svensk läroplansteoretiskt tänkande gällande ämnet fysik under en 30-årsperiod. I rapporten diskuterar Selander olika analysinstrument inom studier av

¹⁸ Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, s 15, <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2705>, 2011. (Hämtad 2014-11-10)

läroplaner samt definition på hur läroplaner bör uppfattas inom studier av detta slag. Man kan se läroplanen som en ideologisk kodifiering av samhällets normer, dessa normer återspeglar centrala politiska mål och är skapade på en politisk arena. Dessa nationella mål realiserar av lokala aktörer, pedagoger, elever, rektorer o.s.v. Vid sidan av detta finns det intressenter, företag och myndigheter som framställer läromedel som inte nödvändigtvis är grundade i någon allmän politisk läroplan.¹⁹ Läromedel ifrån dessa producenter kan snarare följa en egen tradition än läroplanens och de uppsatta på den politiska arenan.

Forskning som tydligare behandlar läromedel är Agneta Bronäs, universitetslektor i pedagogik med inriktning mot samhällskunskapsdidaktik vid Lärarhögskolan i Stockholm, doktorsavhandling *Demokratins ansikte*. I avhandlingen jämför Bronäs demokratibilder i svenska och tyska samhällskunskapsböcker för gymnasiet, ifrån mitten av 1900-talet fram till 2000-talet, baserat på ett semiotiskt-didaktiskt perspektiv. I avhandlingen använder Bronäs sig av en teori gällande materialens innehåll och karaktär. Teorin grundar sig i Selanders teori om att pedagogiska texter främst har en reproducerande funktion. Att fostra framtida medborgare samt att överföra en viss samhällelig kunskap.²⁰ Selander diskuterar även detta i studien *Bilden av arbetsliv och näringsliv i skolans läroböcker*. Genom att läroböcker förmedlar ett arv av tankemodeller till eleverna måste dessa ifrågasättas och omprövas. Om dessa ej utsätts för prövning kan de istället bli stereotyper och fördomar om hur samhället borde fungera. Genom att ompröva och utsätta läromedlens framställning av samhälleliga fenomen förhindras en sådan cementering.²¹ Dessa tankar mynnar ut i Bronäs applicering av Selanders analys av texter som antingen med *erbjuden* eller *påbjuden* mening. I doktorsavhandlingen presenterar Bronäs dessa begrepp med att klassificera en erbjuden text som öppen och som ger läsarens egna kunskapsprocess och meningsskapande ett utrymme En påbjuden text är däremot en text som förmedlar händelser och förhållanden genom att slå fast innehållet utan utrymme för läsarens egna meningsskapande.²²

¹⁹ Staffan Selander, *Institutionellt reglerad kunskap. Tre decenniers läroplaner i fysik*. Svensk sakprosa, Lund, 1998, s 6 ff.

²⁰ Agneta Bronäs, *Demokratins ansikte*, Lärarhögskolan i Stockholm, 2000, s 13.

²¹ Staffan Selander, Agnetha Forsberg, Ewa Romare & Torgny Åström, *Bilden av arbetsliv och näringsliv i skolans läroböcker*, Stockholm, 1992, s 14.

²² Bronäs, 2000, s 26 f.

I studien *Kritisk läsning av pedagogiska texter* studerar Marie Carlson och Kerstin von Brömssen, båda universitetslektorer vid Göteborgs universitet, hur läromedel speglar olika och ofta motsägelsefulla föreställningar om sociala kategorier. Läromedel bidrar till att forma uppfattningar gällande vad som anses normalt och eftersträvansvärt. I studien diskuterar författarna detta utifrån empiriska exempel ifrån ungdomsskola och vuxenutbildning.²³ I studien betonar författarna att läromedel under senare år alltmer kommer att diskuteras då de befinner sig på en arena där strider och diskussioner förs av en mångfald av aktörer och intressenter. Författarna förklarar detta ökade intresse med att delvis bero på skolornas allt sämre ekonomi, där gratis läromedel kan ses som en lösning på knappa resurser.²⁴ Studiens huvudsakliga bidrag rör frågor om genus, klass, etnicitet, mm. Dock utblir specifika studier av sponsrade läromedel.

I *Att spegla världen* av Niklas Ammert, universitetslektor i historia med inriktning ämnesdidaktik/utbildningsvetenskap vid Linnéuniversitetet, syftar författaren till att ge en samlad och flerperspektivisk bild av hur man kan studera och analysera läromedel och läroböcker. För att göra detta samarbetade Ammert med olika forskare och läroboksförfattare. Studien består bland annat av studier av Agneta Bronäs och Staffan Selander.²⁵ Studien vänder sig främst till lärarstudenter för att bidra med verktyg i läroboksanalyser. Författarna söker precisera de didaktiska frågorna till vad läroboken förmedlar och förväntas stimulera till, hur innehållet framställs och varför stoffurval och framställning ser ut som det gör. Studien behandlar även elevers möten med läroboken och vad dessa möten kan resultera i. För att göra detta preciserar författarna tre olika analytiska perspektiv på läroboken. Det första analyserar läroboken som en del av en kommunikationskedja, en process. Det andra studerar läroböckernas text och innehåll, en struktur. Det tredje belyser den konkreta undervisningssituationen och vad elever och pedagog faktiskt gör med boken, en funktion.²⁶

I studien *Samhällsdidaktik - sju aspekter på samhällsundervisning i skola och lärarutbildning* av Anna Johnsson Harrie, fil.dr och universitetslektor i pedagogiskt arbete med inriktning mot samhällsämness didaktik vid Linköpings universitet, och Hans Albin Larsson, professor i historia vid högskolan i Jönköping, syftar författarna till att studera och jämföra innehållet i två

²³ Marie Carlson & Kerstin von Brömssen, *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar*, Lund, 2011, s 13.

²⁴ Ibid, s 18.

²⁵ Ammert, 2011, s 11 ff.

²⁶ Ibid, s 18 f

sponsrade läromedel, ett ifrån arbetsgivarsidan och ett ifrån arbetstagarsidan. Läromedlen som studeras är *Uppslaget Tillväxt* ifrån Svenskt Näringsliv samt *Arbetslivet - Om arbetsmarknaden i Sverige och världen* ifrån Arena Skolinformation. Urvalet av material grundar författarna på ett citat hämtat ifrån läroplanen för samhällskunskap i kurserna 1a1 och 1b. Citatet behandlar en del av det centrala innehållet i dessa kurser, nämligen kunskap om arbetsmarknad, arbetsrätt och arbetsmiljö. Det är denna beskrivning av arbetsmarknaden och dess parter som återfinns i läromedlen som står i fokus. Hur producenterna beskriver industrialiseringen i Sverige, hur det var förr kontra idag samt vad orsakerna till förändringen var.²⁷ I studien når författarna slutsatsen om att de båda organisationerna väljer att lyfta fram två olika förklaringsmodeller till den historiska utvecklingen. I materialet ifrån Svenskt Näringsliv är det entreprenörerna som ligger bakom den ökade tillväxten och höjda levnadsstandarden. Medans Arena förklarar detta genom att arbetarna lyckades samarbeta i fackföreningar och därmed själva förbättrat sina arbets- och levnadsvillkor.²⁸

4. Teori

Med utgångspunkt i Ammerts studie kommer jag närmare studera läromedlens text och innehåll och därmed hur väl läromedlen förhåller sig till kraven i läroplanen och policyprogram. Jag kommer även att använda mig av Ammerts perspektiv gällande läromedlens funktion, för att studera hur läromedlen formar bilder av samhället genom beskrivningar gällande såväl det förflutna som framtiden. Läromedel kommer i denna studie betraktas utifrån deras inverkan på att forma medborgare.

I denna studie är den teoretiska utgångspunkten hämtad ifrån Agneta Bronäs operationalisering av Staffan Selanders teori om erbjuden och påbjuden mening i hennes doktorsavhandling. Istället för att endast använda Bronäs operationalisering kommer teorin om erbjuden och påbjuden mening i denna studie även kompletteras med Niklas Ammerts tankar om konstaterande och förklarande texter. Alla dessa tre författarna, Selander, Bronäs och Ammert, använder i någon mening samma teori dock med olika benämningar och lite olika innehåll. Genom att komplettera dessa med varandra ämnar jag att belysa så mycket som möjligt av läromedlens olika karaktärer.

²⁷ Johnsson Harrie & Larsson, 2012, s 91.

²⁸ Ibid, s 95 ff.

Dock i likhet med Bronäs kommer denna studie att betrakta läsaren på samma sätt, nämligen som ett aktivt handlande och meningsskapande subjekt.²⁹ Därmed kan innehållet i läromedlen enbart presenteras för läsaren, studien kan ej uttala sig om hur dessa tas emot utifrån läromedlens konstruktion och uttrycksform. Det enda studien kan uttala sig om är *hur* läromedlen är utformade, vilket innehåll som presenteras samt om de erbjuder eller påbjuder mening. Oavsett om läromedlen är av erbjuden eller påbjuden karaktär kan dessa likväl avfärdas av såväl pedagogerna som eleverna. Skillnaden mellan begreppen så som de kommer användas i denna studie är graden av möjlighet och utrymme för läsaren att själv forma sig en uppfattning, en mening.

4.1 Erbjuden Mening

Med erbjuden meningen innebär det i denna studie att läromedlet innehåller en öppenhet gentemot läsare och att den i sitt innehåll ger läsaren möjligheten att själv skapa mening och förståelse genom en objektivt förmedlad information. Den erbjudna meningen söker förklara för läsaren hur någonting förhåller sig och vad detta betyder. Meningen förklarar företeelser med hjälp av sammanhang och händelseförlopp. Exempel kan här vara när en text förklarar ett fenomen genom ett resonemang kring orsak och verkan.³⁰

I likhet med Bronäs definition är en text som innehåller erbjuden mening en dialogisk text. Läsaren kan föra en dialog med texten genom frågor till den samt genom att utmanas av den på olika sätt. Texten kan t.ex. innehålla obesvarade frågor, frågor som stimulerar läsaren till reflektion och kritiskt tänkande.³¹ Denna dialog kan även ta sig uttryck genom att låta flera röster bli hörda i texten. Att låta flera röster komma till tals i en text kan skapa en variation för läsaren, någonting som kan leda till ökad förståelse men även öka läsarens kritiska tänka, då denne måste ta ställning till påståenden ifrån flera röster. Dock om rösterna i en text alla talar i samma riktigt, alltså framför samma budskap, blir detta snarare en påbjuden meningen.³²

²⁹ Bronäs, 2000, s 26.

³⁰ Niklas Ammert, *Ett innehåll förmedlas*, 2011 s 261 i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, 2011.

³¹ Bronäs, 2000, s 34.

³² *Ibid*, s 26.

4.2 Påbjuden Mening

Ett läromedel med påbjuden mening är sluten, läromedlet presenterar information gällande specifika fenomen, hur någonting förhåller sig, genom att konstatera särskilda förklaringsmodeller utan vidare kommentar. Utrymme för läsarens egna meningsskapande är begränsad. Informationen förefaller ibland vara ryckt ur sitt sammanhang och är snarare bekräftande än förklarande.³³ Informationen kan dock väcka frågor och funderingar hos läsaren, dock om dessa ej explicit ges utrymme benämner jag det som påbjuden. Påbjuden meningen kommer i denna studie även att inbegripa texter med ett normerande innehåll. Texter som förmedlar ett tydligt värderande budskap t.ex. där producentens egna ställningstagande förmedlas snarare än alternativa förklaringar.

Likt erbjuden mening kan ses som dialogisk ska påbjuden mening i denna studie ses som monologisk. Istället för en öppen dialog med obesvarade frågor handlar denna uttrycksform snarare om en konstruktion av retoriska frågor där läsaren, istället för att utmanas, uppmanas till ett visst beteende eller förhållningssätt och därmed en specifik form av kunskap.

Den påbjudna meningen kan även inbegripa befallningar, uppmaningar och presentation av information som vedertagen, oförneklig, fakta. Den kan även söka skapa en gemenskap med läsare genom ett *vi och dom* förhållande. Denna gemenskap skapar dock en distansering gentemot andra ställningstaganden. Denna användning av *vi* kan även användas som en markering till en större gemenskap. I dessa fall rör det sig om *vi som människor* eller *vi alla*, här erbjuder därmed texten att alla blir delaktiga och kan diskutera.

Det bör dock här nämnas att denna studie ej ämnar till att kategorisera materialen efter goda och dåliga läromedel. Först och främst skulle denna kategorisering kräva fler analysredskap och parametrar för att göra en sådan bedömning. För det andra har även monologiska texter ett syfte i undervisningen. Exempel här kan vara att en viktigt uppgift för skolan gällande elevernas kunskapsutveckling är att förmedla, ibland via påbjuden mening, vissa bestående kunskaper och en gemensam värdegrund.³⁴ Därmed ska monologiska texter ej uppfattas som omedelbart dåliga. Dock kan de väcka misstankar om läromedlets påverkans effekter.

³³ Ammert, 2011, s 261.

³⁴ Bronäs, 2000, s 34.

4.3 Semiotik

Jag kommer även att analysera läromedlen utifrån en semiotisk teori hämtad ifrån Agneta Bronös delkapitel i *Att spegla världen* samt hennes egna doktorsavhandling. Semiotiken syftar till att analysera hur tecken används och uppfattas. Dessa tecken kan vara t.ex. geometriska symboler, bilder, listor och färger. Tecken som återfinns i nästintill alla former av textmaterial och är antagligen lika väl valda som orden de stödjer, vilket stärker argumentet för att även analysera dessa i studier av läromedel. Tecken hjälper texten att förmedla särskilda budskap, ibland mer subtilt än andra. Tecken kommer i denna studie dock enbart att syfta till studiet av bilder. Genom att analysera läromedlen med semiotiken som komplement ämnar jag studera hur bilderna kan förstås och användas för att betona ett särskilt budskap. Bilderna och texten samverkar alla för att framställa en social mening och skapar en särskild uttrycksform.³⁵

Valet att använda semiotiken som ett analytiskt verktyg i denna studie grundas självklart på värdet och betydelsen av tecken i läromedel men även betydelsen tecknen får för den övergripande teorin i studien. Den uttrycksform som utgörs av tecken bidrar även till att erbjuda eller påbjuda en mening i texten. Semiotiken bidrar till att tydligare belysa vem som talar, vem denne talar till, vad som beskrivs som centralt samt vad som sägs, men även vad som ej sägs.³⁶

5. Metod

Då studiens syfte är att studera *vad* och *hur* läromedlen förmedlar information samt deras förverkligande av läroplanens krav och policyprogram kräver detta en analytisk metod. För att studera *hur* materialen förmedlar sitt budskap kommer teorin om erbjuden och påbjuden mening samt teorin om semiotiken att appliceras. Dock för att uttala sig om detta förutsätter dessa teorier en metod, för att inte själv basera studien på retorik och egna åsikter.³⁷

5.1 Idéanalys

Idéanalyser framställs ofta som ett av flera val gällande metod i studier av politiska texter, t.ex. diskurs-, innehålls- och argumentationsanalys. Det är därmed ofta en diffus definition för att beskriva hur en studie ska genomföras. I denna studie innebär politiska texter sponsrade

³⁵ Ibid, s 35.

³⁶ Agneta Bronäs, *Samhällskunskapsböcker och demokrati*, 2011, s 178 i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, 2011.

³⁷ Ludvig Beckman, *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer*, Stockholm, 2007, s 9.

läromedel, som uttrycket för politiska idéer och föreställningar. Oavsett textform bidrar dessa till att forma medborgares åsikter och målsättningar.³⁸

Denna framställning av idéanalysen som ett av flera metoder bidrar även till att skapa en uppfattning om denna metod som lätt förvirrar. Dock ska detta kapitel söka förklara denna studies metodanvändning så att denna förvirring kan undgås. Ludvig Beckman, professor vid Stockholms universitet, beskriver valet av metoder som antingen metoder som erbjuder specifika analystekniker eller de som besitter “[...] något mer, en uppfattning om vad som skall studeras och för vilka syften.³⁹” Valet av metod beskriver Beckman därmed som ett val mellan analysteknik och metodologiska ansatser. Skillnaden mellan dessa två blir då att analystekniken erbjuder en uppsättning regler för hur man ska samla in och bearbeta sitt material medans metodologin även inbegriper en teori angående förhållandet mellan forskaren och dennes material samt de begränsningar vetenskapen har i frågor om vad den kan och bör bedrivas för.⁴⁰ I valet av idéanalys ställs man, enligt Beckman, inför valet av att göra studien idécentrerad eller aktörscentrerad. I en idécentrerad studie fokuserar undersökningen på argumentationen, vilket får effekten att vem som säger det och när detta framfördes är mindre viktigt.⁴¹ Även om denna studie självklart kommer att fokusera på ett idécentrerat förhållningssätt, alltså idéer hos producenter, kommer detta ofrånkomligt även att innehålla aspekter av det aktörscentrerade. Oavsett hur ointresserad man än är av vilka föreställningar specifika aktörer har bärs varje text fram av en producent. Valet av material, oavsett studie, baseras därmed i någon mån på aktörerna. Detta blir därmed ett beslut som av värde bör redovisas öppet då resultatet av studien kan tänkas variera beroende på vilka aktörers texter som studeras samt vem som studerar dem.⁴²

För att konkritisera begreppet *idé* kommer det i denna studie baseras på en definitionen som Göran Bergström, universitetslektor vid Stockholms universitet, och Kristina Boréus, professor vid Stockholms universitet, presenterar i boken *Textens mening och makt*. Här definieras begreppet som:

³⁸ Ibid, s 9.

³⁹ Ibid, s 10.

⁴⁰ Ibid, s 10.

⁴¹ Ibid, s 17.

⁴² Peter Esaiasson, Mikael Gilljam, Henrik Oscarsson & Lena Wängnerud, *Metodpraktikan - Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, Stockholm, 2012, s 218 f.

“[...] såväl en föreställning om verkligheten, som en värdering av företeelser eller en föreställning om hur man bör handla. [...] Värderingar och föreställningar om hur man bör handla uttrycks med normativa påståenden.”⁴³

Genom denna definition av begreppet *idé* inom denna studies analytiska ramverk inbegrips studiens syfte. I och med denna definition fångar metoden in möjligheten att belysa och studera såväl erbjuden och påbjuden mening men även aspekter av semiotiken.

5.2 Analysapparat

5.2.1 Uttrycksform

Uttrycksformen kommer i denna studie att återkopplas till frågorna två, tre och fyra. Dessa frågor berör *vad* och *hur* frågan i denna studie, alltså vad för information som presenteras och hur detta presenteras. Det största fokuset kommer här vara till vilken grad läromedlen är konstruerade efter språkliga uttrycksformer, alltså hur materialen är utformade utifrån erbjuden och påbjuden mening samt hur bilderna bidrar till att förstärka uttrycksformen. Gällande de olika former av text och bild kan dessa handla om en argumenterande, förklarande, berättande, beskrivande, utredande eller instruerande. Dessa former är valda för att belysa textens erbjudna eller påbjudna mening.

5.2.2 Uppgifterna

Även de uppgifter till eleven som återfinns i läromedlen kommer här att studeras. Anledningen till detta är då även uppgifterna kan innehålla och förmedla en erbjuden eller påbjuden mening. Om uppgifterna främst innebär en upprepning av det presenterade innehållet kommer dessa att klassas som påbjudna, detta då det endast handlar om att slå fast det förmedlade budskapet. Erbjuder dock uppgifterna att eleverna själva får reflektera över informationen för att skapa ett eget ställningstagande kommer dessa betraktas som erbjudande.

5.3 Metoddiskussion

För att uppnå god resultatvaliditet kräver det en god begreppsvaliditet samt hög reliabilitet, alltså en frånvaro av systematiska och slumpmässiga fel.⁴⁴ Genom att såväl teorierna som

⁴³ Göran Bergström & Kristina Boréus, *Idé- och ideologianalys*, 2012, s 140 i Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund, 2012.

⁴⁴ Esaiasson m.fl, 2012, s 63.

operationaliseringen i denna studie är till stor del grundad på Agneta Bronäs egna operationaliseringen kan dessa teorier appliceras med goda grunder för att tro att dessa redan blivit granskade och använda av mer etablerade forskare och därmed påvisat god validitet.

Problematiken angående reliabiliteten vid textanalyser är att det alltid handlar om tolkning. Dock då materialen alltid funnits till hands har det varit lätt att återgå till dem för att minimera fel och därmed öka reliabiliteten. Då det är denna tolkningsaspekt som är problematisk i textanalyser förutsätter detta att textläsningen varit tillräckligt noggrann för det uppsatta syftet.⁴⁵ Trots en noggrant genomförd studie finns dock alltid risken kvar att studien ger olika resultat beroende på vem som genomför den. Dock genom att använda ett sedan tidigare använt mätinstrument med tydlig återkoppling till syfte och frågeställningar hoppas jag kunna höja reliabiliteten.

I en studie likt denna kan det vara svårt att hävda perfekta generaliseringsanspråk. Syftet med studien är att studera *hur* och *vad* organisationerna förmedlar information via text och bild samt se till hur väl dessa läromedel förankras i läroplanen och policyprogram. Då dessa material används för att exemplifiera detta blir således generaliseringsanspråket relativt lågt. Dock då denna studie baseras på en teoretisk utgångspunkt ifrån tidigare forskning kan man dock hävda goda teoretiska generaliseringsanspråk. Genom att utsätta nytt material med en teori ifrån tidigare forskning kan jag påvisa svar på såväl studiens frågeställning som användbarheten av teorierna i studier av sponsrade läromedel.

Generaliserbarheten kan även hävdas stärkas genom det faktum att dessa två producenter båda varit utsatta för granskning och kritik sedan tidigare och ändå behållit en plats som två av de mest sökta materialen ifrån företaget Utbudet (se kap. 6.1). Man kan anta att denna kritik antingen ej varit skadlig eller att de beställande pedagogerna ej varit medvetna om det. Det kan även tyda på att de beställande pedagogerna varit medvetna om de brister som finns i materialen men ändå valt att använda dem då materialen endast ska fungera som komplement till övrigt lektionsmaterial. Om detta är fallet kan man därmed hävda att generaliseringsanspråket ökar då dessa två ej systematiskt skiljer sig åt ifrån andra fall i populationen av material.⁴⁶ Därmed kan man hävda att dessa, mot bakgrund av ovanstående resonemang, samt de facto att de både

⁴⁵ Göran Bergström & Kristina Boréus, *Samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, 2012, s 42 i Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund, 2012.

⁴⁶ Esaiasson m.fl., 2012, s 164.

innehar en plats på Utbudets 10 i topp lista visar på att dessa rör sig om typiska fall av sponsrade läromedel.

6. Urval

6.1 Val av läromedel

Någonting som kan upplevas problematiskt med studier av läromedel är självklart de facto att man genom att enbart studera materialet ej kan uttala sig om hur detta material tas emot eller bearbetas av pedagoger och elever på skolorna eller om dessa ens används överhuvudtaget. För att möta dessa problem är läromedlen i denna studie utvalda på basis av att åtminstone vara vanligt beställda och därmed antagligen vanligt förekommande i undervisningen.

För att få tillgång till de sponsrade läromedlen har företaget Utbudet varit centralt för denna studie, då det är via deras hemsida läromedlen är hämtade. Via sin hemsida distribuerar företaget sponsrade material ifrån företag, organisationer, myndigheter m.m. Enligt deras egna uppgifter distribuerar de 200 000 exemplar av lektionsmaterial varje månad, med fler än 72 000 beställande pedagoger. Baserat på företagets egna statistik gällande distribuerade exemplar och beställande pedagoger kan man argumentera för att spridningen av sponsrat material inom skolan är ett vanligt förekommande fenomen och därmed ge legitimitet till att studera vilken typ av information dessa material förmedlar till eleverna. Då denna studie enbart kommer behandla läromedel utformat för gymnasiet blir Utbudet även intressant då det är samhällskunskap som är det gymnasieämne inom vilket de erbjuder flest antal material. I dagsläget erbjuder företaget 85 olika material inom ämnet.⁴⁷ Materialen som är riktade emot samhällskunskap är bland annat producerade av Svenskt Näringsliv, Arena Skolinformation, Riksbanken, Försvarsmakten, Domstolsverket och Läkare utan gränser. På hemsidans 10 i topp lista finns även en form av ämnessökning. Valen på denna lista är: *alla ämnen, samhällskunskap, naturvetenskap och SYV/arbetsmarknad*. Detta kan även ses som ett argument till värdet av att studera sponsrat material inom samhällskunskap då det tycks vara ett av de mest efterfrågade ämnena. Via hemsidan kan man antingen beställa tryckta exemplar av materialen eller ladda ner dem som pdf-filer, allt utan kostnad.

⁴⁷ Fredrik Skytt, *Produkter*, <http://www.utbudet.se/produkter>, (u.å.) (Hämtad 2014-10-28.)

6.2 Organisationerna

På sin hemsida berättar Svenskt Näringsliv att de är företagens företrädare i Sverige, då de företräder runt 60 000 företag i 49 olika bransch- och arbetsgivarförbund. Deras vision är att Sverige ska “[...] återta en tätposition i den internationella välståndsligan.”⁴⁸ För att uppnå detta arbetar organisationen, enligt dem själva, med opinionsbildning och kunskapsspridning. Organisationen bildades 2001 och har sedan dess utvecklats till en av de ledande företrädarna för det svenska näringslivet.⁴⁹

På Arenagruppens hemsida profilerar de sig själva som en ideell och partipolitiskt obunden förening. I sin organisation har de en rad olika opinionsbildande verksamheter t.ex. Arena Skolinformation.⁵⁰ Inom Arena Skolinformation drivs ett femårigt projekt, Arbetslivskoll, på uppdrag av ett antal fackförbund. Projektets syfte är att producera och tillhandahålla undervisningsmaterial angående arbetslivet ur ett arbetstagarperspektiv.⁵¹

6.3 Läromedlen

Det sponsrade läromedlet, producerat av Svenskt Näringsliv, som i denna studie kommer att studeras är *Uppslaget: Frihandel - En öppnare värld*, som är ett av sex material i serien *Uppslaget*. Valet av detta läromedel grundar sig bland annat på att detta material presenterats som ett av de populäraste materialen via Utbudets 10 i topp lista⁵² samt att de är den producent som erbjuder flest antal material inom samhällsvetenskap genom Utbudet.⁵³ Anledningen till att just detta läromedel kommer att studeras i denna studie är även på grund av den kritik som tidigare lyfts emot material producerat av Svenskt Näringsliv. Exempel på kritiserat material är *Miljön - Så funkar det*, ett material som dömdes ut av flera miljöorganisationer som hävdade att materialet bagatelliserade allvarliga miljöproblem.⁵⁴

⁴⁸ Svenskt Näringsliv, *Om Svenskt Näringsliv*, http://www.svensktnaringsliv.se/om_oss/, 2013. (Hämtad 2014-12-21)

⁴⁹ Svenskt Näringsliv, *Så föddes Svenskt Näringsliv*, http://www.svensktnaringsliv.se/om_oss/sa-foddes-svensktnaringsliv_558294.html, 2013. (Hämtad 2014-12-21)

⁵⁰ Arenagruppen, *Om oss*, <http://www.arenagruppen.se/om-oss/>, 2011. (Hämtad 2014-12-21)

⁵¹ Arena Skolinformation, *Arena Skolinformation*, <http://www.arbetslivskoll.se/arena-skolinformation/>, 2010. (Hämtad 2014-12-21)

⁵² Skytt, <http://www.utbudet.se>, (u.å.) (Hämtad 2014-11-06.)

⁵³ Skytt, *Svenskt Näringsliv*, <http://www.utbudet.se/produkter?SearchString=svenskt+n%C3%A4ringsliv>, (u.å.) (Hämtad 2014-10-28.)

⁵⁴ Carlson & von Brömssen, 2011, s 18.

Det andra läromedlet, producerat av Arena Skolinformation, är valt efter samma kriterier som det ifrån Svenskt Näringsliv. Materialet *Arbetsmiljö - Så funkar det* är även det ett av de material som legat på Utbudets 10 i topp lista⁵⁵ Det är även valt på grund av de sedan tidigare fått sitt material granskat, i relation till material ifrån Svenskt Näringsliv. Någonting jag anser blir en styrka i denna studie. Med ett sådant begränsat utrymme som en uppsats tillåter kan det vara svårt att skapa god generalisering enbart genom sina egna resultat. Genom att bygga vidare på tidigare forskning, med ett annat material och teorier, men ifrån samma producenter kan jag därmed skapa en kumulativ generaliserbarhet.

Baserat på läromedlens tema kan man uppfatta dem som vitt skilda och svåra att jämföra. Trots att de ej berör exakt samma ämne handlar båda materialen om arbetsmarknaden. Syftet med studien är heller inte att värdera materialen efter bra och dåligt utan att se till två skilda producenter för att främst belysa *hur* de förmedlar information.

I inget av de båda materialen står det uttryckligen att dessa skulle vara framtagna i samråd med läroplanen. Då båda materialen tillhandahålls av organisationer som företräder privata aktörer kan man anta att dessa material kommer innehålla tydliga ideologiska ståndpunkter.

6.4 Läroplanen

Under denna rubrik kommer de, för studien, relevanta avsnitten i GY 11 att redovisas.

I läroplanen finns ett krav på att undervisningen ska vara saklig och allsidig. Skolan ska därmed vara öppen för skilda uppfattningar samt uppmuntra att dessa förs fram dock ska det klart framgå vem det är som står för uppfattningarna som redovisas.⁵⁶ Skolan ska framhålla betydelsen av personligt ställningstagande samt ge möjlighet till det. Eleverna ska därmed tränas i att tänka kritiskt, granska fakta och förhållanden, tolka information ifrån olika källor, värdera källornas relevans och trovärdighet samt inse konsekvenserna av olika alternativ, och därmed utveckla ett vetenskapligt sätt att tänka och arbeta.⁵⁷ Pedagogerna ska även vara tydliga i vilka vetenskapliga

⁵⁵ Skytt, <http://www.utbudet.se>, (u.å.) (2014-12-03.)

⁵⁶ GY 11, s 6.

⁵⁷ Ibid, s 7 & s 144.

grunder, värderingar och perspektiv som informationen vilar på för att därmed vägleda eleverna till att ta ställning till informationen.⁵⁸

I läroplanen lyfts det även fram att “[u]ndervisningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. Var och en som verkar inom skolan ska också främja [...] respekt för vår gemensamma miljö.”⁵⁹ Eleverna ska ges insikter i hur deras förhållningssätt påverkar de övergripande och globala miljöfrågorna. Undervisningen ska belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva påverkar dessa frågor.⁶⁰ Läroplanen betonar att skolan ej ensam kan förmedla alla dessa kunskaper till eleverna. Skolan ska därmed ta vara på “[...] de kunskaper och erfarenheter som finns i det omgivande samhället”.⁶¹

Undervisningen ska främja elevernas utveckling till ansvarskännande medborgare, som aktivt deltar i och utvecklar yrkes- och samhällslivet. Skolan har i uppdrag att såväl förmedla kunskaper och värden som att förbereda eleverna för att arbeta och verka i samhället.⁶² Skolan ska hjälpa eleverna till att utveckla kunskaper och förhållningssätt som “[...] främjar entreprenörskap, företagande och innovationstänkande. [...] Entreprenöriella förmågor är värdefulla för arbetslivet, samhällslivet och vidare studier.”⁶³

I kurserna inom samhällskunskap ska eleverna lära sig om arbetsmarknad, arbetsrätt, arbetsmiljö och arbetsmarknadens parter samt deras olika roller och betydelse för samhällsutvecklingen.⁶⁴ Undervisningen i samhällskunskap ska behandla samhällets politiska utveckling utifrån historiska villkor t.ex. maktfördelning och ekonomiska villkor, där eleverna kan utveckla kunskaper om historiska förutsättningars betydelse samt hur olika faktorer t.ex. ideologi, politik, ekonomi, miljömässiga förhållanden påverkar och påverkas av individer, grupper och samhällsstrukturer.⁶⁵

⁵⁸ Ibid, s 10.

⁵⁹ Ibid, s 5.

⁶⁰ Ibid, s 7.

⁶¹ Ibid, s 8.

⁶² Ibid, s 6.

⁶³ Ibid, s 7.

⁶⁴ Ibid, s 145.

⁶⁵ Ibid, s 143.

7. Analys

I detta kapitel kommer jag att behandla läromedlen var för sig för att därmed tydligare kunna granska deras innehåll och uttrycksformer. Först kommer granskningen av läromedlen att redovisas och sedan diskussionen gällande respektive läromedel.

7.1 Svenskt Näringsliv

Läromedlet ifrån Svenskt Näringsliv publicerades i oktober år 2013. Enligt Svenskt Näringsliv handlar läromedlet om hur frihandeln har hjälpt Sverige att lämna fattigdomen och skapa välfärd samt hur denna handel förändrat levnadsvillkoren för miljontals människor. Läromedlet innehåller uppgifter som lämpar sig för elevarbeten både enskilt och i grupp.⁶⁶ I läromedlet profilerar sig organisationen med att de arbetar med opinionsbildning och kunskapsspridning.⁶⁷

Läromedlet är riktat emot undervisning på gymnasiet och består av 32 sidor i A4-storlek, varav majoriteten består helt eller delvis av bilder.

7.1.2 Uppslaget: Frihandel

Första sidan av materialet täcks av en kartbild, där två kostymklädda män står på kartan och skakar hand. Bilden gör det tydligt vad häftet kommer behandla, affärer över landsgränserna. Till bilden finns häftets första uppgifter. Här ska eleven reflektera över hur denne tror att Sverige påverkas av att länder som Kina och Indien blir allt viktigare på världsmarknaden. Häftet inleds alltså med att starta en dialog med läsaren, genom att presentera en obesvarad fråga utan att ge eleven någon förförståelse utefter producentens egna åsikter.⁶⁸

Häftet fortsätter med att konstatera att världen genomgår en dramatisk period av ökad internationell handel. Genom att länder som t.ex. Kina och Indien anslutit sig till denna handel har antalet personer som verkar inom den globala marknaden fördubblats och allt fler företag utsätts därmed för hårdare konkurrens oavsett vilken marknad de själva verkar inom. Texten betonar att detta ej är ett hot mot svenskt välstånd, utan snarare en möjlighet för Sverige att exportera mer och därmed öka sitt välstånd.⁶⁹ Här svara därmed häftet på den inledande frågan

⁶⁶ Svenskt Näringsliv, *Uppslaget frihandel*, http://www.svensktnaringsliv.se/material/rapporter/uppslaget-frihandel_572024.html, 2013. (Hämtad 2014-11-24.)

⁶⁷ Svenskt Näringsliv, *Uppslaget: Frihandel*, 2013, s 2.

⁶⁸ *Ibidl*, s. 4.

⁶⁹ *Ibid*, s 5.

till eleven och påbjuder en mening av enbart positiva effekter av den globala marknadens expansion.

Till detta upptas den andra halva av sidan av ett citat ifrån Tony Blair som även det är av påbjuden karaktär. Det konstateras att globaliseringen ej ger oss ett val, vi måste anpassa oss. Eleven kan här läsa att ”[d]e snabba förändringarna kan antingen överväldiga oss, eller göra våra liv bättre och vårt land starkare. Vad vi inte kan göra är att låtsas som att ingenting håller på att hända.”⁷⁰ Det ges här ej någon förklaring till när eller var detta skulle ha sagt, den enda information som presenteras är Tony Blairs mandatperiod.

Detta citat blir påbjuden dels då det ej ger något utrymme för dialog med eleven samt då citatet använder ett exkluderande *vi* och *dom* förhållande. *Vi* är antingen en del av handeln och därmed stärks våra länder eller så blir vi som de länder, *dom* som inte dragit nytta av fördelarna och därmed fått ett svagare land.

På nästkommande sida presenterar materialet hur den internationella handeln vuxit sedan år 1970 fram till 2011. Den fakta som här presenteras refereras till Världshandelsorganisationen [WTO] och Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling [OECD],⁷¹ referenser som gör att informationen känns aktuell och trovärdig, vilket står i linje med Konsumentverkets policyprogram. Drivkraften bakom denna ökade globalisering förklaras med utvecklingen inom informationstekniken. Genom internet “[...] ökar utrymmet för mindre företag att delta i internationella företags nätverk och göra internationella affärer.”⁷² På nästkommande sida sammanfattas denna ökade globalisering och utvecklingen av informationsteknik i årtal som t.ex. Berlinmurens fall, frihandelsavtal mellan EU och Sydkorea samt lansering av persondatorn, mobiltelefonen och molntjänster.⁷³ Informationen förklaras således genom att sättas i ett historiskt perspektiv.

Vidare i texten, under titeln “Den ‘Svenska’ Bilan”,⁷⁴ kan eleven läsa om den alltmer uppsplittrade produktionskedjan. Sidan täcks av en bild på en Volvobil, där varje del av bilen innehåller en textruta som berättar i vilket land och vilken leverantör som producerat bildelen. På

⁷⁰ Ibid, s 5.

⁷¹ Ibid, s 6.

⁷² Ibid, s 6.

⁷³ Ibid, s 7.

⁷⁴ Ibid, s 9.

sidan redovisas även Volvo som källa för denna information.⁷⁵ Budskapet med bilden och titeln är tydligt, även en av de mest kända svenska bilarna är numera en produkt av den globala handel.

Texten fortsätter med att förklara omfattningen av tre olika delar av den internationella ekonomin: varuexport, tjänstexport och direktinvesteringar. Här presenteras procentsatser ifrån olika länders handel inom den globala marknaden. I texten presenteras delaktigheten i globaliseringen som en nyckelkomponent till alla de fördelar vi idag upplever i världen.⁷⁶

“100-tals miljoner människor har under senare decennier lyfts upp ur djup fattigdom till en drägligare tillvaro. Barnadödligheten i världen har minskat. Medellivslängden har ökat. Analfabetismen har trängts tillbaka, liksom barnarbetet. Mycket av detta beror på den välståndsökning som handeln har skapat.”⁷⁷

I detta avsnitt talar texten även till läsaren genom ett påbjudet *vi* förhållande, där *vi* upplever den största och snabbaste standardhöjningen någonsin. Detta *vi* fungerar här enbart som inkluderande för de länder som ingår i den globala marknaden. *Vi* särställs ifrån andra länder t.ex. Afrika som “[...] lyckats sämst med att minska fattigdomen och skapa ekonomiskutveckling.”⁷⁸

Då all statistik och procentsatser refereras till WTO och Förenta nationernas konferens om handel och utveckling [Unctad] upplevs informationen som aktuell. Kapitlet avslutas med att fråga eleven om denna håller med i ovanstående redovisning. Texten bjuder alltså in eleven till en dialog för att själv komma med invändningar och reflektioner.⁷⁹

I nästkommande kapitel kan eleven läsa om Sveriges delaktighet i den globala handeln samt hur det utländska ägandet av svenska företag ökat ifrån år 1990 fram till 2012. Kapitlet är relativt kort och presenterar enbart statistik, hämtad ifrån Statistiska centralbyrån och Världsbanken.⁸⁰ Kapitlet avslutas med att ge exempel på några svenska storföretag som gått samman eller köpts upp av utländska företag de senaste decennierna. Till detta presenteras även en uppgift till eleven. Här ska denne reflektera över för- och nackdelar med att svenska företag går samman

⁷⁵ Ibid, s 9.

⁷⁶ Ibid, s 10 f.

⁷⁷ Ibid, s 11.

⁷⁸ Ibid, s 11.

⁷⁹ Ibid, s 11.

⁸⁰ Ibid, s 12 ff.

eller köps upp av utländska företag.⁸¹ Trots väl refererad information i kapitlet och tendens av dialog med eleven fokuserar materialet på att enbart lyfta argument som betonar det ekonomiska värdet av att Svenska företag är attraktiva för utländska företag. Texten blir således påbjuden.

Texten fortsätter med detta genom att berätta om fördelarna med frihandel, texten redovisar även olika hinder för frihandeln t.ex. tullar och subventioner till det egna landets producenter. Störst utrymme får hur handeln skapar välstånd. I texten uppmanas eleven att diskutera de argument för frihandel som presenterats. Håller eleven med eller kan hen komma på några invändningar?⁸²

Kapitlets avslutning fortsätter med att diskutera fördelar med frihandeln och nackdelar med protektionismen. Här stöds ej informationen av några källhänvisningar utan upplevs som enbart argumenterande för producentens egna ställningstagande där informationen presenteras som vedertagen, oförneklig, fakta som är starkt normerande. Eleven kan här t.ex. läsa att “[d]e värderingar och ideal som vi förknippar med ett civiliserat samhälle – demokrati, humanitet, tolerans och fredligt umgänge mellan människor – är till stor del frukter av internationell handel.”⁸³ Vad som utgör den andra delen av dessa frukter framgår ej. Den påbjudna meningen blir här såpass stark att det är svårt för eleven att tala emot det.

Nästa sida upptas helt av en bild av en världskarta. I förgrunden är tre bilder: en hög av amerikanska dollarsedlar, en Buddha och en man och kvinna som skakar hand. Till bilden kan eleven läsa att “[g]enom handeln sprids kunskap, idéer, olika kulturer – det stimulerar den ekonomiska utvecklingen och främjar öppenhet och nyfikenhet.”⁸⁴ Häftets påbjudna karaktär fortsätter att vara tydlig. Allt gott vi njuter av är tack vare en öppen, global, marknad.

I nästkommande kapitel sätts den globala handeln in i en historisk kontext. Här kan eleven t.ex. läsa att “Sverige har haft internationella handelskontakter i tusentals år. För 5000 år sedan började kopparföremål importeras från kontinenten till Skåne.”⁸⁵ Budskapet är tydligt, argumentet för global handel är att den funnit och tjänat människor under många tusen år. Handeln porträtteras som norm i världen sedan urminnes tider. Detta normerande framförande fortsätter med en presentation av två huvudpersoner inom frihandeln, Adam Smith och David

⁸¹ Ibid, s 15.

⁸² Ibid, s 16.

⁸³ Ibid, s 18.

⁸⁴ Ibid, s 19.

⁸⁵ Ibid, s 21.

Ricardo. Båda presenteras endast kort men det betonas att de varit betydande både för nationalekonomi samt den ekonomiska liberalismen.⁸⁶ I kapitlet nämns även en alternativ handelspolitik, dock endast som ett argument för frihandeln. Protektionismen porträtteras som att dess enda verkan blev två världskrig medans frihandeln porträtteras som orsaken till att Europa enas inom Europeiska Unionen [EU]. Här presenteras även en historisk tillbakablick över EU:s expansion ifrån år 1952 fram till 2008.⁸⁷ Eleven ges här inget utrymme till jämförelse av alternativa ekonomiska teoretiker eller negativa effekter av en global marknad, texten är sluten och monologisk.

Kapitlet avslutas med en uppgift till eleven där denne uppmanas att ta reda på ett lokalt företag som ägnar sig åt export eller import. Eleven ska därefter ta reda på vilka länder företaget gör affärer med, om de möter några handelshinder i sin verksamhet samt hur de tror att den globala handeln kommer utvecklas.⁸⁸

I det avslutande kapitlet i häftet redovisas en kort översikt över WTO. Här presenteras organisationens utbredning, ansvarsområde och effekter. Eleven ombeds här att skaffa information om en organisation som är kritisk till frihandeln och redovisa vilka argument dessa har. Eleven ska även ta ställning till vad denne anser är argumenten för och emot frihandel.⁸⁹

Häftet lämnar eleven med två hela sidor med en panoramabild över Hong Kong med bildtexten “Asien blir allt viktigare på världsmarknaden. Behöver Sverige göra något för att möta en allt hårdare internationell konkurrens?”⁹⁰

7.1.3 Diskussion

För att återkoppla till studiens frågeställningar kan man efter att ha läst läromedlet ifrån Svenskt Näringsliv konstatera att de, enligt läroplanen, förmedlade kraven som får störst utrymme är att påvisa för eleverna hur historiska förutsättningar och en specifik politisk ideologi varit och är avgörande för samhällets ekonomiska villkor. Det är genomgående för häftet att lyfta fram marknadsliberalism som avgörande för länders välstånd.

⁸⁶ Ibid, s 22.

⁸⁷ Ibid, s 25.

⁸⁸ Ibid, s 26.

⁸⁹ Ibid, s 29.

⁹⁰ Ibid, s 30.

Häftet uppfyller kravet i läroplanen om att undervisning ska vila på en vetenskaplig grund.⁹¹ Genom flera referenser till vart informationen hämtats uppfyller materialet även kriterier i policyprogrammet gällande frågan om aktuell fakta. Dock blir detta problematiskt då det även handlar om att förmedla opartisk fakta.⁹² Självklart kan man hävda att denna fakta är opartisk i en redovisande aspekt, men då häftet använder fakta selektivt för att argumentera för eleven enbart de fördelar som den globala marknaden medför, utan att ej diskutera de negativa effekter detta får på t.ex. miljön, blir denna fakta långt ifrån opartisk. Det är snarare en fråga om att förmedla och argumentera för producentens egna ställningstagande än att väga alternativa teorier emot varandra. Då materialet använder källor genomgående upplevs detta vara trovärdiga källor och pålästa producenter dock då dessa källor ofta är såpass generella att de enbart refererar till företaget eller organisationen försvårar detta kontrollen av informationen.

Trots häftets tendenser till dialog är den genomgående uttrycksformen av påbjuden karaktär. Exempel här är den avslutande uppgiften i häftet. Trots att denna erbjuder att eleven själv tar ställning och argumenterar för eller emot den globala marknaden blir det problematiskt i en text som enbart presenterat fördelarna med detta. Om eleven hänvisas till ett specifikt material är det rimligt att anta att det är utifrån detta material eleven kommer skapa mening. Texten är således mån om att betona den globala marknaden som norm i världen. Denna handel har pågått, enligt producenten, i tusentals år och är en förutsättning för det civiliserade samhället, demokrati och välfärd. Dessa starkt normerande uttalanden gör det svårt för eleven att föra en dialog med texten. Då texten enbart för fram fördelar med frihandeln och teorier som förespråkar den blir det svårt för eleven att bli delaktig i diskussionen, främst då denna text snarare handlar om att instruera och argumentera än ge möjlighet till dialog och reflektion.

7.2 Arena Skolinformation

Det framgår ej när läromedlet ifrån Arena Skolinformation publicerades men innehåller information ifrån år 2010 och uppdaterades 15 september 2014. Enligt Arena kan läromedlet användas på såväl yrkesförberedande som studieförberedande gymnasieprogram. Läromedlet behandlar hur arbetet med arbetsmiljö fungerar såväl i skolan som i arbetslivet, internationella

⁹¹ GY 11, s 5.

⁹² Eklöf m.fl, 2004, s 2.

utblickar samt en historisk tillbakablick.⁹³ Läromedlet består av 44 sidor, varav majoriteten innehåller en eller flera bilder. Varje kapitel avslutas med övningar som behandlar kapitlets tema.

7.2.1 Arbetsmiljö - Så funkar det

Redan i textens inledning talar den till läsaren genom ett *vi* förhållande. Här rör det sig om ett inkluderande *vi* då det handlar om att *vi* tillbringar mycket tid på arbetet eller i skolan. Häftet betonar att *vi* trivs och mår bra på dessa platser är en förutsättning för att kunna genomföra våra sysslor effektivt.⁹⁴ Detta *vi* blir inkluderande då det markerar en gemenskap. Alla går någon gång i skolan eller har någon gång ett arbete. Texten presenterar värdet av friskfaktorer inom skola/arbete genom exempel på individ- och gruppnivå samt på en arbetsplats/skola.⁹⁵ Texten fortsätter med detta genom att ej göra någon skillnad på arbete och skola, arbetsmiljön är lika viktig oavsett. Dialogen med eleven fortsätter genom att be denne beskriva arbetsmiljön i sitt drömyrke samt reflektera över vad eleven själv kan bidra med för att förbättra den. Eleven tillfrågas även varför denne tror att det är svårare att förbättra en psykosocial arbetsmiljö än bister i den fysiska.⁹⁶

Trots textens inbjudande uttrycksform påbjuder den även mening genom att slå fast information utan varken diskussion eller referens. Texten slår t.ex. fast att sjukfrånvaron är problematiskt för såväl den anställda som för arbetsgivaren. Detta då "[s]jukskrivningar orsakade av dålig arbetsmiljö kostade år 2009 mer än 19 miljarder kronor."⁹⁷ En siffra som kan stämma, dock genom att ej ge någon konkret källhänvisning upplevs informationen som vinklat. Som att dess syfte endast är att stärka producentens egna argument.

Övningarna för detta kapitel handlar om att eleven ska reflektera över vad som får denne att må bra/dåligt på skolan samt ge några förslag på hur denne kan förbättra dessa faktorer.⁹⁸

⁹³ Arena Skolinformation, *Arbetsmiljö - Så funkar det*, <http://www.arbetslivskoll.se/lorare/vart-material/materialet-arbetsmiljo-2/>, 2014. (Hämtad 2014-12-03.)

⁹⁴ Arena Skolinformation, *Arbetsmiljö - Så funkar det*, 2014, s 1.

⁹⁵ Ibid, s 2.

⁹⁶ Ibid, s 4.

⁹⁷ Ibid, s 3.

⁹⁸ Ibid, s 7.

Texten fortsätter med att rikta sig till läsaren, dock ej som elev utan snarare som framtida arbetstagare. Texten beskriver värdet av en bra arbetsmiljö samt att huvudansvaret för detta främst ligger på arbetsgivaren, men att det är allas skyldighet att skapa en god arbetsmiljö.⁹⁹ Till detta refererar texten till arbetsmiljölagen för att förklara för läsaren vilka riktlinjer som finns samt vilka ombud arbetstagaren kan vända sig till gällande frågor om arbetsmiljön.¹⁰⁰

“På alla arbetsplatser och skolor ska man tillsammans se till att arbetsmiljön är så bra som möjligt. Det gör man genom att utse personer som har till uppgift att representera grupper av anställda på arbetsplatsen eller elever i skolan. Tillsammans med chefen/rektorn har representanterna till uppgift att se till att det finns förutsättningar för att människor ska må bra på sitt arbete. Detta kallas systematiskt arbetsmiljöarbete.”¹⁰¹

Texten betonar tydligt att det ej finns någon skillnad mellan arbetsplatser, om de så är i arbetslivet eller i skolan. Detta är ett arbete alla ska inkluderas i för att uppnå bästa möjliga utfall. Textens inkluderande uttrycksform är därmed tydligt.

I samband med detta presenterar texten även vanliga fel på skolors arbetsmiljö. Utan någon direkt förklaring om varifrån denna information kommer ifrån presenteras de snarare som vedertagen fakta, brister som *alla* skolor lider av.¹⁰²

Kapitlet avslutas med att eleven ska beskriva sitt drömyrke och därmed reflektera över hur arbetsmiljön kan se ut gällande såväl positiva som negativa aspekter. Eleven ombeds här skapa en egen mening om hur olika arbetsplatser kan innehålla olika arbetsmiljöer. Dock påbjuder även dessa övningar en bestämd mening till eleven. Eleven uppmanas även att starta en kampanj där de ska få med så många som möjligt för att därefter påvisa missnöjet för skollädaingen angående arbetsmiljön på skolan.¹⁰³ Då denna uppmanande övning kommer i anslutning till att texten slagit fast vanliga problem med arbetsmiljön på skolor samt då övningarna innehåller dessa som exempel eleverna kan utgå ifrån, upplevs övningen snarare som uppmanande än opartiskt beskrivande och därmed påbjuden.

⁹⁹ Ibid, s 9.

¹⁰⁰ Ibid, s 10.

¹⁰¹ Ibid, s 14.

¹⁰² Ibid, s 15.

¹⁰³ Ibid, s 16.

I nästkommande kapitel med titeln “Vägen till en bättre arbetsmiljö”¹⁰⁴ kan eleven läsa om den historiska utveckling som skett inom svensk arbetsmiljö ifrån slutet av 1800-talet fram till idag. För att exemplifiera hur en arbetsmiljö kunde se ut i början av århundradet presenteras ett utdrag ifrån boken *Bullakandidater, fem textilarbeterskor minns*. I utdraget kan eleven läsa om spinnerskan Elsa Karlsson som berättar om sin arbetsplats: “*Det var ett förskräckligt oväsen och väldigt dammigt. Det flög damm omkring överallt.*”¹⁰⁵

I övningarna för kapitlet ska eleven söka på internet för att ta reda på vad som *egentligen* hände i Sundsvall i maj år 1879. Här ger texten eleven själv möjlighet att söka sig fram till information via olika källor för att skapa en egen förståelse av vad det var som hände samt vad detta fick för effekt på arbetsmiljön i Sverige. Eleven ombeds även skriva en egen berättelse om en dag i spinnerifabriken, med utgångspunkt ifrån Elsa Karlssons redogörelse. För att därmed skapa en egen uppfattning om arbetsmiljön på den tiden. Dock blir övningarna något problematiskt då de presenteras på en bakgrundsbild ifrån ett gjuteri i början av 1900-talet. Arbetsplatsen är byggd på jordgolv och de anställda är smutsiga från topp till tå. I mitten av bilden står en man med rena kläder som man kan anta är någon form av chef.¹⁰⁶ Till en av dessa övningarna, under rubriken “Upp till kamp!”,¹⁰⁷ uppmanas eleven även att skriva ett plakat likt de som kunde skrivits under protesterna på ett sågverk under 1800-talet. Oavsett övningarnas öppenhet gentemot elevens egna meningsskapande finns här även en starkt ton av ojämn maktbalans mellan arbetstagare och arbetsgivare, någonting som påbjuder mening.

I nästkommande kapitel redovisar texten för eleven hur arbetet med att förbättra arbetsmiljön fungerar och då med fokus på Arbetsmiljöverket. Även i detta kapitel förklaras informationen genom andra röster. I texten kan eleven läsa en berättelse ifrån Stefan Hult, inspektör på Arbetsmiljöverket, och däri med fokus på arbetsmiljön på skolor.¹⁰⁸ “*Det finns också en mängd lärmiljöer i dag som inte är optimala för lärandet. Det är dålig akustik till exempel. Eleverna och personalen i skolan upplever då miljön som stökig och blir trötta.*”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ibid, s 19.

¹⁰⁵ Ibid, s 19.

¹⁰⁶ Ibid, s 22 f.

¹⁰⁷ Ibid, s 23.

¹⁰⁸ Ibid, s 25.

¹⁰⁹ Ibid, s 26.

Även om denna berättelse samt berättelsen ifrån Elsa Karlsson kategoriseras som ett kriterium för erbjuden mening, där flera röster blir hörda, tillfrågas eleven efter berättelsen varför denne tror att det är viktigt med bra akustik i ett klassrum. Denna fråga presenteras även i samband med en bild på ett klassrum fullsatt av elever. Meningen blir här snarare påbjuden då det rör sig om att slå fast tidigare berättelse och åsikter samt då de flertalet röster som blir hörda i texten alla talar i samma riktigt, gällande brister i arbetsmiljöer, blir detta snarare en fråga om påbjuden mening genom flera röster än en dialog med flera röster med olika ställningstaganden.

Till övningarna i detta kapitel presenteras citat ifrån olika arbetsplatser med såväl arbetsgivare som arbetstagare som ej tar hänsyn till de föreskrifter gällande arbetsmiljön. Eleven ska här reflektera över vad detta kan få för konsekvenser på kort och lång sikt. Eleven erbjuds därmed att själv skapa mening genom den information eleven har till sitt förfogande.¹¹⁰

Under rubriken “Rätten att må bra på jobbet/i skolan”¹¹¹ öppnar texten upp för en utredande förklaring på vad kränkande särbehandling kan innebära. Till detta refererar texten till såväl föreskrifter om kränkande särbehandling i arbetslivet som till diskrimineringslagen och skollagen, vilket står i linje med Konsumentverkets policy om att fakta ska vara aktuell och opartisk samt enligt läroplanen tydligt framgå vem avsändaren är.

I texten kan eleven även läsa att om man upplever att man ej får den hjälp man behöver gällande dessa frågor kan man kontakta Barn- och elevombudet via Skolinspektionens hemsida. Texten bifogar även en länk till dennes hemsida. I kapitlets övning fortsätter texten att erbjuda eleven mening då eleven ombeds reflektera över vart denne själv tycker att gränsen mellan kränkning och skämt går. Övningen presenteras med en fiktiv historia om en elev som på rasten talar illa om skåningar och avslutar allt med att berätta att han bara skämtade.¹¹²

I läromedlets avslutande kapitel sätts diskussionen om arbetsmiljö in i ett globalt perspektiv. Texten argumenterar för att maktbalansen mellan arbetsgivare och arbetstagare påverkats av företagets anpassning efter den globala marknaden.

“Det finns en tydlig tendens till att arbetsplatserna har blivit tysta. Med detta menas att allt färre anställda klagar över missförhållanden på arbetsplatsen. De säger upp sig och/eller sjukskriver sig i

¹¹⁰ Ibid, s 31.

¹¹¹ Ibid, s 33.

¹¹² Ibid, s 33 ff.

stället för att försöka ändra situationen. Denna förändring innebär – förutom ökad sjukskrivning – även en risk att problem på arbetsplatsen inte kommer fram.”¹¹³

Denna rädsla för att kritisera stärks med källhänvisningar till undersökningar av facket för Service och Kommunikation. Läromedlet refererar även till EU:s ramdirektiv om säkerhet och hälsa i arbetslivet. Om vilka effekter detta får på t.ex. arbetstider och arbetsmiljöer.¹¹⁴

Läromedlet avslutas med utdrag ifrån en artikel i fackförbundstidningen *Mål och Medel* ifrån år 2007. I texten kan eleven läsa om en Nestlé fabrik i Brasilien. där de anställda drabbats av flertalet belastningsskador som en effekt av höjt arbetstempo och färre anställda.

*“Livsmedelsarbetarnas international, IUL (en facklig federation), gav ut skriften ‘Den tysta massakern’ som handlade om arbetarnas lidande på Nestlé. Denna skrift blev sedan spridd i en stor del av världen och uppmärksamheten kring den har använts för att påverka hur Nestlé behandlar sin arbetskraft.”*¹¹⁵

Budskapet är tydligt. Genom driftiga fackförbund kan man höja kvalitén på arbetstagarnas arbetsmiljö och livskvalitet, någonting som är nödvändigt då arbetsgivaren endast fokuserar på vinstmaximering. Denna påbudna mening slås även fast med en bild ifrån en Nestlé fabrik i Brasilien. I bildtexten framgår det ej om detta är samma fabrik som omnämns i tidningen dock blir den påbudna meningen ännu tydligare genom denna bild. På bilden ser man fyra anställda som står utanför fabriken och har rast. Bredvid dem står en stor reklamskylt för Nescafé. Skylten föreställer en leende kvinna med en kopp Nescafé i handen. I bakgrunden ser man en stor grå himmel.¹¹⁶ Bilden påvisar diskrepansen mellan den utsatta arbetaren och bilden av den lyckliga kunden som företaget målar upp.

I kapitlets avslutande övningar ska eleven skriva en berättelse om en dag i dennes liv på sin framtida arbetsplats. Denna berättelse ska skrivas utefter ett av två perspektiv. Det ena innebär att alla lagar och regler som reglerar arbetsmiljön har tagits bort och den andra innebär att dessa blivit fler och strängare. Här erbjuds eleven därmed återigen att reflektera över vilka effekter arbetsmiljön får på livskvalitén. Den andra frågan är dock av en mer påbudna karaktär. Här ska eleven ta reda på hur multinationella företag presenterar sig själva på sina hemsidor. Exempel

¹¹³ Ibid, s 39.

¹¹⁴ Ibid, s 40 f.

¹¹⁵ Ibid, s 43.

¹¹⁶ Ibid, s 43.

ges på Nestlé, Dole samt Procter & Gamble. Därefter ska eleven ta ställning till hur de uppfattar företagets trovärdighet när det gäller rättvisa arbetsförhållanden.¹¹⁷ Då texten redan konstaterat att företaget Nestlé lidit av stora brister inom denna fråga blir det tveksamt om detta är en övning som ger eleven möjlighet att skapa en egen mening eller om svaret på övningen redan blivit presenterad för eleven på föregående sida.

7.2.2 Diskussion

För att sammanfatta resultatet av undersökningen av detta läromedel är det till mestadels dialogiskt. I flera av kapitlen uppmanas eleven att själv reflektera över dennes åsikter om arbetsmiljö och vilka rättigheter och skyldigheter denne själv har på sin arbetsplats/skola. Vid en första anblick upplevs detta som enbart positivt dock då flertalet röster i materialet alla talar i samma riktning samt då ena hälften av arbetsmarknadens parter uteblir blir texten även av en påbjuden karaktär. I materialet är allting utifrån arbetstagarens perspektiv och de gånger arbetsgivarna omnämns är det ej med deras egna ord utan snarare som en juridisk person, någon som är skyldig att åtgärda brister inom arbetsmiljön. I läroplanen kan man läsa att eleverna ska lära sig om “[a]rbeitsmarknadens parter, deras olika roller och betydelse för samhällsutvecklingen.”¹¹⁸ Här råder ingen tvekan om att det är arbetsmarknadens olika parter som ska ingå i undervisningen. Men när dessa parter själva står för produktionen av läromedel är det uppenbart att deras berättelser skiljer sig åt. Oavsett om producenten profilerar sig som partipolitiskt obundna på sin hemsida förmedlar de ett tydligt ideologiskt budskap.

Angående hur läromedlet förhåller sig till läroplanens förmedlade krav på undervisningen är det genomgående i läromedlet att öppna upp för eleven att själv granska och tolka information ifrån olika källor och berättelser. Eleven ombeds flera gånger reflektera över konsekvenser av olika alternativ, vilket står i linje med läroplanen. Det som dock får störst utrymme i läromedlet berör kravet på att undervisningen ska förmedla kunskaper och värden och därmed förbereda eleven för framtida arbetsliv, som aktivt utvecklar yrkeslivet.¹¹⁹

Gällande frågan om hur väl läromedlet lever upp till de kriterier uppsatta av Konsumentverket blir det här problematiskt. Att fakta ska vara aktuell och opartisk är svår att uttala sig om. I ett

¹¹⁷ Ibid, s 44.

¹¹⁸ GY 11, s 145.

¹¹⁹ Ibid, s 6 f.

material på 44 sidor är det endast ett fåtal gånger informationen stärks med källhänvisningar eller länkar till hemsidor där informationen hämtats.

8. Slutsatser

Syftet med denna studie har varit att studera *hur* och *vad* för information två sponsrade läromedel förmedlar till gymnasieelever via tryckta läromedel. Utifrån en idéanalytisk metod har dessa läromedel analyserats och granskats för att även se till hur väl dessa förhåller sig till läroplanens och Konsumentverkets policyprogram.

Angående frågan hur läromedlen förhåller sig till de, enligt läroplanen, förmedlade kraven blir det i granskningen tydligt att när arbetsmarknadens parter själva står för läromedelproduktionen väljer de att lyfta sina egna insatser men ej motpartens. Läromedlen blir därmed bristfälliga angående att bidra till att lära eleverna om arbetsmarknadens olika parter. Dock lever båda materialen upp till kravet att undervisningen ska behandla samhällets politiska utveckling utifrån historiska villkor.¹²⁰ Det finns avsnitt båda materialen lever upp till men överlag ligger fokus snarare på att förmedla ett särskilt budskap. Det är dock svårt att hävda att materialen strider emot läroplanen dock gällande materialens misslyckande att behandla punkter ifrån läroplanen t.ex. att undervisningen ska främja kunskap om hur våra livsstilar får effekter på miljön är detta en fråga båda materialen väljer att bortse ifrån. I ett material om den globala handeln kan detta anses vara ett utmärkt tillfälle att lyfta denna fråga om miljö och diskutera de effekter som handeln får på den. Dock står det aldrig explicit att något av materialen skulle vara framtagna i samråd med läroplanen vilket även gör det problematiskt att hävda att de ej skulle strida mot den.

Genom granskning av läromedlen framkommer det att materialen skiljer sig något åt gällande frågorna om Konsumentverkets policyprogram. I materialet ifrån Svenskt Näringsliv hänvisas mycket av informationen till de källor producenten hämtat informationen ifrån. Dock är källhänvisningen bristfällig, då informationen endast förankras i generella hänvisningar så som Volvo och Världsbanken. Pedagoger ges inga direkta källhänvisningar, vilket försvårar kontrollen av informationen. Trots detta skapar källhänvisningen en större tilltro till att informationen är aktuell, om än ej opartiskt, än vad som är fallet i materialet ifrån Arena Skolinformation. I detta material förankras informationen ytterst få gånger i explicita

¹²⁰ Ibid, s 143 ff.

källhänvisningar. Båda materialen lider därmed av bristfällig trovärdighet baserat på Konsumentverkets policyprogram om att fakta i sponsrade läromedel ska vara opartisk.¹²¹

Angående frågan om läromedlens konstruktion utefter erbjuden och påbjuden mening blir det i denna studie tydligt att båda materialen påvisar liknande uttrycksform. Vid första anblick kan materialen upplevas som dialogiska, med öppna frågor och referenser till informationen. Dock vid en närmare granskning blir det tydligt att detta ej är fallet. Båda materialen uppvisar kriterier för en påbjuden karaktär då de endast låter olika röster komma till tals som stärker det egna ställningstagande/budskapet. I materialet ifrån Svenskt Näringsliv tar detta sitt uttryck genom att de olika rösterna, alternativa idéerna, endast används som avskräckande exempel. I materialet ifrån Arena Skolinformation tar detta sitt uttryck genom röster ifrån antingen arbetstagare eller människor som arbetar med att förbättra arbetsmiljön för arbetstagarna.

Båda materialen uppvisar tecken på att påbjuda mening till eleverna, dock på olika sätt och i olika stor utsträckning. I materialet ifrån Svenskt Näringsliv bjuds eleven sällan in i texten utan fungerar enbart som en mottagare av information. Utrymmet för kritisk reflektion och eget meningsskapande begränsas genom konstanta argument och uppvisade brister med andra former av ställningstagande. Texten använder information och historiska tillbakablickar som normerande för att slå fast fördelarna med den globala handeln och som grunden för det civiliserade samhället.

Materialet ifrån Arena Skolinformation visar på en större öppenhet gentemot läsaren då denna talar till eleven genom ett inkluderande *vi* förhållande samt där övningsuppgifterna ofta ger elevens egna meningsskapande utrymme där denne ska tolka och reflektera över olika frågor och uttalanden. Dock använder detta material, i likhet med Svenskt Näringslivs, bilderna för att lotsa eleverna till, enligt dem, rätt ställningstagande. Oavsett uppgifternas öppenhet gentemot eleven presenteras dessa oftast i samband med en bild som i sig besvarar uppgiften.

I likhet med resultatet i studien av Johnsson Harrie och Larsson är det självklart att det sker ett urval när ett läromedel skrivs. Det är i detta urval av vad producenterna väljer att berätta och vad de väljer att inte berätta som skapar två vitt skilda berättelser om samhällsliga fenomen.¹²² Ett

¹²¹ Eklöf m.fl, 2004, s 2.

¹²² Johnsson Harrie & Larsson, 2012, s 101.

resultat som i sig kanske ej är särskilt förvånande dock då det finns relativt få studier om sponsrade läromedel blir resultatet viktigt att betona.

Efter denna studie kan jag ej uttala mig om hur de studerade materialen används på skolorna, om de används överhuvudtaget eller om de i enlighet med nationella riktlinjer endast används som komplement i undervisningen. Denna studie säger heller ingenting om hur pedagogerna faktiskt väljer sitt material. Detta är frågor som ligger utanför denna studies syfte men förtjänar kommande studiers uppmärksamhet. Sponsrade material är ingen nyhet men mängden, tillgängligheten kan misstänkas öka vilket gör det till ett ytterst aktuellt ämne, såväl för blivande pedagoger som för de elever som tar del av dem.

9. Betydelse för lärarprofessionen

I denna studie har jag sökt skapa en medvetenhet om problematiken gällande hur sponsrade läromedel förmedlar information till eleverna och därmed sitt egna budskap. Genom att definitionen av läromedel förändrats och numera kan inbegripa nästintill vad som helst, samt produceras av vem som helst, är det viktigt att pedagogerna utrustas med de verktyg som krävs för att själva kunna granska och kontrollera dessa läromedel.

Baserat på studiens redovisning av den omfattande användningen av sponsrade läromedel samt tillgängligheten av dessa, är det rimligt att anta att dessa ej kommer att försvinna inom den närmaste tiden. Kanske har den traditionella läroboken inte längre en lika självklar ställning inom undervisningen utan får ge plats åt producenter som kan erbjuda kostnadsfria och kompletta lektioner till pedagogerna. Trots att denna studie enbart behandlat tryckta läromedel finns det material som även inkluderar lärarhandledningar, PowerPoints, filmer, egna övningar till eleverna mm. Då det idag är upp till varje enskild pedagog att finna material kan detta tänkas vara ett ytterst attraktivt alternativ. I skolans verksamhet krävs det därmed skickliga pedagoger som har kunskaperna och verktygen som krävs för att avgöra läromedlets lämplighet.

Då det ej längre finns någon statlig kontroll av läromedlen behöver producenterna heller inte följa nationella styrdokument, en avsaknad som denna studie påvisat. Det krävs därmed en medvetenhet hos pedagogerna om hur materialen är utformade samt hur de förmedlar sin information. Genom att studera sponsrade läromedel utefter teorin om erbjuden och påbjuden mening samt semiotiken har denna studie påvisat värdet av att komplettera dessa två

analysredskap för att därmed tydligare se till hur producenterna förmedlar information och budskap.

Baserat på Bo Janssons uttalande om en önskan att Skolverket återigen inför ett ämnesråd som kvalitetsgranskar läromedel samt problematiken med att pedagogen ska finna tid att göra denna bedömning av läromedel kan man tänka sig att detta grundas i de facto att pedagogernas tid för denna kontroll är bristfällig. Det finns självklart en diskrepans mellan vad pedagogen anses hinna med och vad pedagogen faktiskt hinner med. På basis av pedagogernas arbetsuppgifter kan man finna det troligt att tiden för att finna material redan är begränsad och att då tiden för kontroll av dessa materials lämplighet är minimal. Med detta som förutsättning krävs det att pedagogerna utrustas med verktyg som underlättar denna granskning av kvaliteten på läromedel. I denna studie har jag påvisat värdet med två av dessa verktyg, men självklart fungerar inte dessa teorier som allmängiltig mall för all form av bedömning av läromedel. Dock för att belysa *hur* sponsrade läromedel framställer information visar denna studie på dess relevans och applicerbarhet för att därmed bedöma sponsrade läromedels utbildningsvärde gentemot dess påverkans effekt.

10. Litteraturförteckning

10.1 Litteratur

Ammert, Niklas (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, 1:1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011

Ammert, Niklas, *Ett innehåll förmedlas*, 2011 i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, 1:1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011.

Ammert, Niklas, *Om läroböcker och studiet av dem*, 2011 i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, 1:1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011.

Beckman, Ludvig, *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer*, Santérus, Stockholm, 2007.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, 3:4 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2012.

Bronäs, Agneta, *Demokratins ansikte*, Lärarhögskolan i Stockholm, Elanders Graphic Systems, Göteborg, 2000.

Bronäs, Agneta, *Samhällskunskapsböcker och demokrati*, 2011 i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, 1:1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011.

Carlson, Marie & von Brömssen, Kerstin, *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar*, 1:1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011.

Esiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena, *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*, 4:1 uppl., Nordstedt Juridik, Stockholm, 2012.

Johnsson Harrie, Anna & Albin Larsson, Hans (red.), *Samhällsdidaktik - sju aspekter på samhällsundervisning i skola och lärarutbildningen*, Institutionen för kultur och kommunikation vid Linköpings universitet, LiU-Tryck, Linköping, 2012.

Selander, Staffan, *Institutionellt reglerad kunskap. Tre decenniers läroplaner i fysik*. Svensk sakprosa: 305:16, Institutionen för nordiska språk, Lund, 1998.

Staffan Selander, *Lärobokskunskap. Pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*, Studentlitteratur, Lund, 1988.

Selander, Staffan, Forsberg, Agnetha, Romare, Ewa & Åström, Torgny, *Bilden av arbetsliv och näringsliv i skolans läroböcker*, 1:1 uppl., Publica, Stockholm, 1992.

Wikman, Tom, *På spaning efter den goda läroboken. Om pedagogiska texters lärande potential*, Åbo Akademi, Åbo, 2004.

Whitling, David & Kågerman Hansén, Malin, *Sedan är det väl bara att trycka?* 2011 i Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*, Studentlitteratur, Lund, 2011.

10.2 Digitala källor

Arenagruppen, *Om oss*, <http://www.arenagruppen.se/om-oss/>, 2011 (Hämtad 2014-12-21)

Arena Skolinformation, *Arena Skolinformation*, <http://www.arbetslivskoll.se/arena-skolinformation/>, 2010, (Hämtad 2014-12-21)

Eklöf, Niklas, Wendt, Olle & Lindén, Ulrika, Konsumentverket, *Sponsring i skolan. Vägledning för utarbetande av lokal policy för sponsring*, http://www.konsumentverket.se/Global/Konsumentverket.se/Best%C3%A4lla%20och%20adda%20ner/V%C3%A4gledning/Dokument/kov_v%C3%A4gledning_sponsring_skolan_2004.pdf, 2004. (Hämtad 2014-12-02.)

Skolverket, *Hur väljs och kvalitetssäkras läromedel?* <http://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning/didaktik/tema-laromedel/hur-valjs-och-kvalitetssakras-laromedel-1.181769>, 2012. (Hämtad 2014-11-10)

Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2705>, 2011. (Hämtad 2014-11-10)

Skytt, Fredrik, *Om utbudet.se*, http://www.utbudet.se/om_utbudet/om_foretaget, (u.å.) (Hämtad 2014-10-19.)

Skytt, Fredrik, *Svenskt Näringsliv*,

<http://www.utbudet.se/produkter?SearchString=svenskt+n%C3%A4ringsliv>, (u.å) (Hämtad 2014-10-28.)

Skytt, Fredrik, *Produkter*, <http://www.utbudet.se/produkter>, (u.å.) (Hämtad 2014-10-28.)

Sundén Jelmini, Maria, Svenska Dagbladet, *Ont om digitala läromedel i skolan*,

http://www.svd.se/nyheter/inrikes/ont-om-digitala-laromedel-i-skolan_4115905.svd, 2014.

(Hämtad 2014-11-20.)

Svenskt Näringsliv, *Om Svenskt Näringsliv*, http://www.svensktnaringsliv.se/om_oss/, 2013.

(Hämtad 2014-12-21)

Svenskt Näringsliv, *Så föddes Svenskt Näringsliv*, http://www.svensktnaringsliv.se/om_oss/sa-foddes-svenskt-naringsliv_558294.html, 2013. (Hämtad 2014-12-21)